

Renk Simgeciliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine

İHSAN TOKER
YARD. DOÇ. DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
iitoker@hotmail.com

Özet

Doğal ışık durumları olan renkler, aynı zamanda kültürel simgelerdir. Renkler, değişik toplum ve kültürlerde özel bir takım inançlar, kategoriler ve insanları simgeselleştirmek üzere kullanılmışlardır. Gerek İslam öncesi, gerekse İslam sonrası tarihte bu durum değişmemiş görülmektedir. Renklerin klasik ve modern kullanımları arasında kayda değer süreklilikler bulunmaktadır. Bu çalışmada kara ve ak renk simgeceliliği ve bunun dini kültürle ilişkisi ele alınmaktadır. İki renk arasındaki eski zıtlıkların özellikle de din ile ilgili olanları dahil olmak üzere bugün de geçerli olduğu görülmektedir. Modern Türkiye’de Aydınlanmaya sıkı bir şekilde inanmış seçkin kesimlerin, Türk toplumunun gerici kesimlerinin bir aracı olarak kabul ettikleri belli dinî konular hakkındaki görüşlerini dile getirmek üzere bu zıtlığı kullandıkları görülmektedir. Günümüzde ‘kara ses’, ‘kara el’, ‘karafatma’ türünden ifadeler, bu duruma ilişkin örneklerden sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Renk simgeceliliği, ak, kara, Türk kültürü, din, modern Türkiye

Abstract

Color Symbolism and Religion: Black and White Contrast in Turkish Culture and its Implications in Modern Turkey

Colors, natural light situations, are at the same time cultural symbols. In various societies and cultures colors have been used to symbolize particular beliefs, categories, peoples and others. Throughout the pre-Islamic and post-Islamic Turkish history, it seems that the situation has not been changed. It is noteworthy that there are cultural continuities between traditional and modern uses about colors. This study examines white and black color symbolism and its relation with religious culture. White and black are two main colors in Turkish culture and history. The color black has been used to north, earth, night, evil, mourning, infidelity and others. On the other hand, white has been represented the West, the daylight, goodness, elderliness, innocence, purity, etc. It is possible to say that this contrast, especially ones about

religion is still valid. Modern Turkish elites who strictly believe in Enlightenment principles use this contrast to express their opinions about religion which they assume that it is an instrument of reactionary parts of Turkish society. Expressions in Turkish such as 'kara ses', 'kara el', 'karafatma' (for veiled women) are only a few examples which demonstrate this situation.

Keywords: Color symbolism, white, black, Turkish culture, religion, modern Turkey

GİRİŞ

Renkler, doğal temellere dayanmakla birlikte, değişik kültürel kullanımlara konu olagelmışlerdir. Dolayısıyla renklerin bir doğal, bir de kültürel kullanımından söz etmek mümkündür.¹ Ancak bu ayırım çözümleme düzeyinde olup, uygulamada doğal olanlar bile kültür tarafından şekillendirilebilmektedirler.

Bu araştırmada toplumsal bilimlerden bakımından pek kullanılmayan bir alan olarak renklerin toplumsal bakımdan ortaya koyduğu simgeselliğin dinî sonuçlarının ele alınması amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın konusunu, Türk kültürel yapısı içerisinde renklerle ilgili simgesel araçlar yoluyla bu kültürel yapıdaki dinin yeri ve ona ilişkin algılama biçimleri oluşturmaktadır.

Renkler ve din ilişkisi olarak bu çalışmanın konusunun ele alınmasında tarihi boyut öne çıkmaktadır. Çünkü Türklerdeki renk kültürü daha çok, tarih içerisindeki bir takım yapıtlar ve anlatılar temelinde şekillenmiş görünmektedir. Bundan dolayı öncelikle geçmişteki Türk kültürel ürünleri üzerinden, araştırmanın konusu olarak belirlenen renklerin anlamları ve simgesel çerçeveleri üzerinde odaklanılarak bunların betimsel bir bütünlük halinde bir araya getirilmesi yoluna gidilecektir. Daha sonra ilgili renkler çerçevesinde modern dönemde Türkiye'deki dinle ilgili dilsel ifade tarzlarına ilişkin bir süreklilik varsayımını destekleyen örneklere yer verilecektir. Bu noktada, din ile ilgili olarak, modern dönem öncesi Türk kültürü ile modern Türkiye'deki kültürel yaşamda renklerin simgesel kullanımları arasında bir süreklilik yönünün var olduğu ileri sürülmüş olmaktadır.

¹ Bu konuda bkz. Seyfi Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1996), s.7.

Dolayısıyla araştırmada daha çok tarihi ve anlatısal yöntemden hareket edilmektedir. Bunun için de Türk tarihinde öne çıkan bir takım kültürel yapıtlardaki malzeme ve motiflerden ve buna ek olarak da tarihi olarak Türk kültüründe renklerin konumunu ele alan araştırmalardan elde edilen veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Modern dönemdeki simgesel yönler ise daha çok medya ve gündelik yaşamda yaygınlık kazanan ifade tarzlarına başvurularak saptanma yönüne gidilmiş ve bunlar, daha önce de belirtildiği gibi, bir süreklilik şeması oluşturacak şekilde formüle edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Türk kültürel tarihi ve Türkiye'deki modern kültürel yapı ile sınırlı bulunmaktadır. Ayrıca ak ve kara karşıtlığı üzerinde yoğunlaşmak amacıyla, modern dönemdeki sürekliliği daha iyi ortaya koyduğu varsayımıyla araştırmada sadece bu iki renk söz konusu edilecek ve özellikle olumluluk ya da olumsuzluk temelinde, bunların ifade ettikleri simgeselliğin dini bakımdan ortaya koyduğu sonuçlarla araştırma şekillenecektir.

RENKLER VE TOPLUMSAL KÜLTÜR

Renklerin doğal bir durumdan kültürel olaylar haline dönüşmesi, tahmin edildiğinden çok daha karmaşık bir durumdur. Renklere ilişkin en basit ve anlık deneyimler bile birbirinden çok farklı kurgulara yol açabilmektedirler. Dolayısıyla renklerle ilgili temel insan deneyimlerine ilişkin dil ifadeleri, hem karmaşık hem de belirsiz özellikler taşımak durumundadır. Renklerin simgeler olarak kullanılmalarında bu durum, özellikle ortaya çıkmaktadır.²

Renkler, toplum yapıları içerisinde önemli simgesel roller üstlenmek durumundaki görüntüler ya da sözcüklerdir. Bayraklar, giysiler, süslemeler gibi maddi durumlarda birincisi, düzyazı ya da şiir gibi yazılı ürünlerde ya da sesleniş gibi sözlü ortamlarda ise ikincisi söz konusudur. Çeşitli kültürler içerisinde renklerin, bir tarafta efsanelere kadar geriye giden, diğer tarafta çağdaş şiire, edebî ve sanatsal ürünlere uzanan etnik, siyasî, destanî, dinî, estetik, tarihî ve toplumsal rolleri bulunmaktadır.³

Renk sıfatları her türlü edebî çalışmada kullanılabilir. *Odysseia* (Athena'nın gözlerinin gri olması), *Tristan and Iseult* (bir şatonun

² Mario Bussagli, "Colors," *The Encyclopedia of Religion*, (McMillan Pub. Company, 1987).

³ Kamil Veli Nerimanoğlu, "Türk Dünya Bakışında Reng," Sadık Tural ve Elmas Kılıç (Yay. Haz.), *Nevruz ve Renkler. Türk Dünyasında Nevruz: İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996), s. 65.

duvarlarının satranç tahtası gibi yeşil ve mavi olması), *Canterbury Tales* (değirmencinin sakalının kırmızı renkte olması), Percy Bysshe Shelley'nin *Alastor*'ı (koyu renklerle açık renkler arasında karşıtlık bulunması), anılan birkaç örnek arasındadır.⁴ Seyfi Karabaş'ın çalışmasında, Dede Korkut anlatıları, renk kullanımı ve renk kültürü açısından ele alınmakta ve bu anlatıların renklere başvuru evrensel boyutları içerisinde barındırdıkları ortaya çıkmaktadır.⁵

Değişik kültür sistemleri ortak, paralel, hatta evrensel renk simgelipliklerine sahip olmanın yanında, kendilerine özgü bir renk dizgeliliği özelliği gösterebilmektedir.⁶ Bir kültür sisteminin yaşadığı tarihî ve toplumsal süreç bunu, kültürün ifadesinde başlıca araçlardan biri kılmaktadır.

Diğer taraftan, tüm kültür ürünleri gibi renklerle ilgili kültürün de zaman içerisinde değişmesi söz konusudur. Aslında renklerle ilgili toplum yaklaşımları ve algılamaları hem eş-süremli, hem de art-süremli düzeylerde çeşitlenme ve değişiklik gösterme eğilimindedirler.⁷ Ancak bu gerçek, renklerle ilgili baskın karakterlerin ortaya çıkmasına, ya da sürekli veya zıt renk çifteliklerinin sosyal anlam kümeleri oluşturmalarına engel değildir.

Renkler, simgeledikleri kavram ve anlamlar aracılığıyla, Türk kültür ve geleneklerinde önemli bir yer işgal etmektedirler.⁸ Aslında geçmişten günümüze bir geçiş halinde ele alındıklarında bu kullanımların, birer şifre ya da kod durumu ifade edebildikleri görülmektedir. Türk kültüründe renklerle ilgili söz ve kavramlar, dile yönelik-aslı anlamlarının yanı sıra soyut anlamlarda da kullanılmışlardır. Bu kelimeler dinî, ulusal, coğrafi ve duygusal bakımlardan 'yükü' durumdadırlar.⁹

Toplum yapılarını, kültürleri ve dünya görüşlerini çözümleme işinde renklerle tahmin edilebileceğinden çok daha fazla önem taşımaktadırlar. Renkler, toplum içerisindeki kategori farklılıklarının göstergeleri olabilmektedirler. Sözelimi eski Türk kültüründe beyaz, genç kızlık; kara,

⁴ Karabaş, a.g.e., s.12.

⁵ Aynı yer.

⁶ Bir örnek için bkz. Karlıgaş Kadaşeva, "Kazak Medeniyetindeki Semboller," Sadık Tural ve Elmas Kılıç (Yay. Haz.), *Nevruz ve Renkler*, s.95.

⁷ Karabaş, a.g.e., s.8.

⁸ Cevad Hey'et, "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri," Sadık Tural ve Elmas Kılıç (Yay. Haz.), *Nevruz ve Renkler*, s.55.

⁹ Aynı yer..

yaşlılık ve dulluk; al ise gelinliği göstermekteydi. Nitekim bugün bile Türkmenler arasında olsun, belli yörelerde olsun, al bağlama âdetinin devam etmekte olduğu belirtilmektedir.

Türk kültür tarihinde renklerin, yönlerin ifadesi ve simgeleştirilmesinde de kullanıldıkları görülmektedir. İlginç olan, bu bölümlenimin Türklere özgü olmaması, bir taraftan yakın çevreler olarak Çin ve Moğol kültür havzalarında, diğer taraftan da Eski Ahid, Hintliler, Eski Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılarda farklı tarzlarda aynı uygulamaya rastlanmasıdır.¹⁰

Türklerde yönlerin renklerle simgelenmesinin bir uzantısı da, savaşlarda atların kullanımı olmuştur. Bu konuya ilişkin anlatımlar, Hun Hakanı Motun'un batıya beyaz, doğuya mavi (kır), kuzeye yağız, güneye de al atlarla saldırıya geçtiğini göstermektedir.¹¹ Merkez ise sarı renkle temsil edilmiştir.

Yönlere ilişkin renk eşlemelerinin sonuçları, bir takım durumlarda da gözlemlenmektedir. Bunlardan biri Akdeniz ve Karadeniz'in bu adları almalarıdır. Bunun bir tesadüf olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aynı şey Kızıldeniz adlandırması için de söz konusudur. Yine Anadolu'nun doğusundaki büyük göllerden biri olan Gökçe Göl'ün bu adı alması, aynı durumu ifade etmektedir. Dede Korkut'ta buradan *Gökçe Deniz* şeklinde söz edilmektedir. Batı Hunları'nın diğer adları *Ak Hunlar* idi. Güneydeki Hindistan'a göre kuzeydeki hükümdarlığı temsilen Gazneli Mahmud'a *Kara-Han* unvanı verilmiştir.¹²

Öte yandan renkler, Türk kültüründe manevî, millî ve dinî anlamlar için birer araç olarak kullanılmışlardır. Renkler, gerek Türk mitolojik mirasında, gerekse İslam'ın kabulü sonrasında dini motifler olarak da göze çarpmaktadırlar.¹³

Görüldüğü gibi, renklerin toplumsal yapı ve kültür bakımından önemleri büyüktür. Bu araştırma Türk toplum yapıları ve kültüründeki ak ve kara renkleri ile sınırlı olduğu için, önce bunları tarih içerisindeki anlamları

¹⁰ Genç, Reşat, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, (Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını,1999), ss.3-4. Çeşitli kültürlerde yön ve renk eşlemelerindeki farklılıkları karşılaştırmalı olarak görmek için bkz. Nuranîye Ekrem, "Hunlar'da Renk ve Yön Bilgisi," S. Tural ve E. Kılıç (Yay. Haz.), *Nevruz ve Renkler*, s. 85 vd.

¹¹ Genç, a.g.e.,ss.4-5,Von Gabain, A., "Renklerin Sembolik Anlamları," *Acta Orientalia Hung. T.*, XV:1-3 (1962)'den naklen.

¹² Genç, a.g.e., ss.6-7.

¹³ Bkz. a.g.e., s.9.

betimlenecek, daha sonra da çağdaş dönem Türkiye'sindeki renkler ve din ilişkisi, bir süreklilik çerçevesinde değerlendirilecektir.

AK RENK

Eski Türklerde ak yerine *ürüng* kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Ak sözcüğü ise anlaşıldığı kadarıyla Oğuzlar tarafından geliştirilmiştir. Sözelimi, Karahanlı kültür çevresinde ak sözüne hemen hemen hiç rastlanmadığı belirtilmektedir. Bunu destekleyen bir durum, Kutadgu Bilig'de bu sözcüğü bulabilme güçlüğüdür. Bugün ise beyaz şekline dönüşen ak sözcüğü, birincisine göre daha manevî durmakta ve duygu ve madde beyazlığını dile getirmektedir.¹⁴ Oğuzların 'ak' sözcüğü *ürüng*'ün yerini almış, daha sonra Türklerin İslam'a girmesiyle de yerini 'beyaz'a bırakmıştır. Yine de bazı durumlarda 'ak' alternatifsiz olarak konumunu korumaktadır.¹⁵ Ak rengin baş renk olduğu da ifade edilmiştir. Bunun bir destekleyici kanıtı olarak da onun, asıl yön olarak kabul edilen batı yönünü temsil etmesi gösterilmektedir.¹⁶

Ak rengin ifade ettiği olumlu anlam kümeleri

Türklerde esas yön olan Batı'nın ak ile simgelenmiş olması ile bu rengin Türk kültüründeki tüm olumlu durumları ifade etmek için tercih edildiğinin gözlemlenmesi, ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında evrensel düzeyde de bahsedilebilecek bu tercih Türk kültüründe çok kuvvetli vurguları bulunmaktadır. Zaten ak renk, diğer tüm renklerin anası olarak açıklanmaktadır.¹⁷

Ululuk: Ak renk, bu anlamı bakımından yaşlılık, deneyimle dolu olma ve *kocalık*, büyüklüğü ifade etmektedir.¹⁸ Güçlü bir devlet otoritesine sahip Selçuklu ve Osmanlılar dışında bir takım Türk kesimlerinde önemli bir kurum olarak *ak sakallılar meclisinden* söz edilmektedir. Yine yarı ilahî bir *koca* ve yaşlı olarak *Gök sakallı koca*,¹⁹ bu konuda örnek bir motif oluşturmaktadır. İster dışarıdan Türkler arasına girip yayılsın, isterse eskiden

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.I-IX, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991), ss.378-379.

¹⁵ Mesela ak soylu ifadesinin beyaz ile anlam taşıyamayacağı gibi. Bkz. Ögel, a.g.e.,s.381.

¹⁶ Genç, a.g.e., s.10.

¹⁷ Kamil Veli Nerimanoğlu, "Türk Dünya Bakışında Reng", s.64.

¹⁸ Ögel, a.g.e., VI, ss.377-378.

¹⁹ A.g.e., VI, s.393.

beri Türklerde bulunmuş olsun, gök veya *ak sakallı kocalar*, baştan beri Türk mitolojisi içerisinde sürekli yer edinmişlerdir. Nitekim Korkut Ata, yani Dede Korkut da ak sakallı kocalardan biridir. Aklık ve sakallılık, büyük kocaların ve velilerin sembolüdür.²⁰

Siyasî hâkimiyet: Bu arada ak renk, devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolü olarak siyasi bir anlam da taşımaktadır. Bu durum, devlet büyüklerinin giydikleri kıyafetlerde (özellikle de savaşlarda) ortaya çıkmaktadır. Buna göre üst rütbeli subay ve komutanlar, kendilerini askerlerden ayırmak üzere beyaz giyinmekteydiler.

Sözgelimi Çingiz Han'dan, “beyaz elbise, beyaz at” eşliğinde söz edilmektedir. Yine onun ‘tuğ’u ile bayrağı da beyazdır. Yine hatırlanması gereken bir husus da Selçuklu ve Osmanlıların ‘ak sancak’larıdır. Dede Korkut'ta *ak alemlü* ifadesine rastlanmaktadır. Ögel, bunun sözü geçen bayrağın kesinlikle beyaz olmasından çok, ululuk, kutluluk ve yüceliğin bir ifadesi olarak anlaşılması gerektiğini düşünmektedir.²¹

Türklerdeki ak bayrağın esas olmasına ilişkin İran'lı bilgin ve vaiz Abdulcelil el-Kazvinî'nin *Kitabun-Nakz*'ında belirttiği, Selçuklu hükümdarlarının çok büyük sayıda ordu toplamaları halinde, o orduda siyah bayrağın bulunmadığı ve yeşil, sarı ve kırmızı bayrakların kullanılmakta olduğuna dair ifadeleri anlamlıdır.²²

İtibar, saygınlık: Bu anlamlara ilişkin örneklerden biri *ak otağ* kullanışıdır. Bu haliyle Dede Korkut'ta *kırmızı* ve *kara otağ* tabirlerinin yanında *ağ otağ* şeklinde bir kategori olarak geçmektedir. *Kızı olan kızıl otakta, oğlu olan ise ağ otakta* ağırlanmaktadır. *Ağban evüm* ifadesinin de, insanın evine karşı bağlılık ve saygısını ifade ettiği belirtilmektedir.²³

Meşruluk: Ak renk Türk kültüründe aynı zamanda meşruluğun bir simgesi olarak da işlev görmektedir. Buna göre devletin başına hak ve kanun yoluyla gelen kimseye ‘meşru yönetici’ anlamında *Ak-han* denilmekteydi. Bunun karşısında ise zorbalık ve hileye dayanan, kanun ve töre ile tanınmayan ‘gayrı meşrû’ *Kara-Han* yer almaktadır. Oğuz Destanı'nda bu tema geçmektedir. Karadeniz'in, kara yellerin

²⁰ A.g.e., VI, s.394.

²¹ A.g.e., VI, ss.377-378. Yine bu paralelde olmak üzere Mısır Memluklarında, Sultan'ın sancağı olarak *Ak Asabe, İsabeden* bahsedilmektedir. Bkz. a.g.e., VI, s.247.

²² Bkz. Genç, a.g.e., ss.52-53.

²³ Ögel, a.g.e., VI, s.385.

sahipleri olan *Kara-Hanların* karşısında Akdeniz'in ötelinde oturan, bütün insanlığın saygı duyduğu hanlar bulunmaktadır.²⁴

Dini/mitolojik olumluluklar--Kutsallık: Türk Şamanlığında bir iyilik ilahı olan *Ülgen*'e Şâman dualarında *Ak Ayas*, *Ayas Kaan* tarzlarında hitap edilmektedir. Buradan hareketle, *Ülgen*'in yarattığı 'adam'a karşılık, kardeşi *Erlik*'in yarattığı insan, farklı renklerle sembolize edilmiştir: Birincinin yarattığı *Ak Kavim*, ikincinin ise *Kara Kavim* olarak adlandırılmaktadır.²⁵ Aslında Eski Çinlilerde de ak, açık rengin Tanrı'yla ilişkilendirildiğine de dikkat çekilmektedir. Yine *Ülgen*'e beyaz/ak kurban kesilmekteydi. Çünkü Türk mitolojisinde yeryüzünde hayır, bereket ve ışık Tanrı *Ülgen*'e bağlıdır.²⁶

Türk yaratılış destanlarında, insanlığın ilk atasının, muhtemelen Âdem'in karşılığı olarak *Ak Ata*'dan söz edilir. *Ak Ata*, üstün ve arı yaradılışı sembolize etmektedir.²⁷ *Ülgen*'i temsil eden ak, cennet anlamında da kullanılmıştır.²⁸ Yine, annesinden ak ve arı olarak doğmuş, insanüstü güçlerle donatılmış olduğuna inanılan *Ak-Oğlan* motifi bulunmaktadır.²⁹

Ayrıca Şamanlıkta ak rengin önemli bir yeri bulunmaktadır. *Kara Şamanlar* da bulunmakla birlikte *Ak-Şamanların* insanlığa gökten demiri getirmiş olduklarına inanılmaktadır. Ak, Orta Asya'daki Şamanların başlıca üç renginden biridir. Ortaya çıkan mistik manzarada ak renk, dini içeriği sembolize etmektedir.³⁰ Şamanların külahlarını özellikle beyaz kuzu derisinden yaptırıldıkları bilinmektedir. Çünkü bunlar, ak rengin temiz ruhların hoşuna gittiği inancını taşıyagelmışlerdir.³¹ Türk mitolojisinde *Ak Tag* kutsaldır ve iyi ruhların barındığı yeri ifade eder.³² Yine zaman zaman dini görünüm alan ama etkisi çok zayıf kalan *Ak Taş* da bir örnek olarak yer almaktadır.³³

Diğer taraftan ölümle ilgili olarak, normalde ölümün kara renk ile sembolize edilmiş olmasına karşılık, şehitlik durumunda beyaz rengin

²⁴ Ögel, a.g.e., VI, ss.381-382.

²⁵ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*'den nakleden R. Genç, a.g.e., ss.7-8.

²⁶ Buna karşılık habisliğin, kötülüğün bağlı olduğu *Erlik*'e kara renkli kurban kesilmekteydi. Bkz. Nerimanoglu, a.g.m., ss.68-69.

²⁷ Ögel, a.g.e., VI, s.381.

²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s.382.

³⁰ A.g.e., VI, ss.382-383.

³¹ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c.I, s.441'den nakleden, R. Genç, a.g.e., s.8.

³² Ögel, a.g.e., VI, s.386.

³³ A.g.e., VI, ss.387-388.

kullanıldığı görülmektedir. Sözelimi Türklerde ‘şehit bayrağı’ beyaz renktedir. Yine Alp Arslan’ın Malazgirt meydan savaşından önce beyaz elbise giymiş olması ilginçtir.³⁴ Bunun İslam geleneklerine uygun olarak kefenlenme ile açıklama çabalarının varlığına karşılık, eski Türklerde bazı yas tutma durumlarında beyaz elbise giyilmesi, için çok daha eski kökleri bulunduğunu akla getirmektedir. Türklerde şehitler için yas alameti olarak beyaz bayrağın kullanılması, gözlemlenmiş bir durumdur. Yine aynı sebeple Osmanlılardaki *Livâ-i Beyza* yani Ak Sancak’ın hemen Peygamber’in bayrağıyla ilişkilendirilmesinden çok, yukarıda bahsedilen kökenin dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir.³⁵

KARA

Türk kültüründe, kara renge dair mitolojiye ait anlamlar, tarihi süreç içerisinde olumlu-olumsuz değişik şekillerde kullanılagelmiştir.³⁶ Fakat ak rengin aksine kara, çoğu durumda olumsuz anlam yükleriyle dolu olagelmiştir. Bunun bazı istisnaları bulunmaktadır: sözelimi, Türk devletlerinde, Abbasîler ile siyasi ilişkiler dolayısıyla bir süre siyah bayrağın kullanıldığı görülmektedir. Ancak asıl eğilim, bu rengin Türk kitlelerince benimsenmemesi yönünde olmuştur. Türk kavimlerinin kara bir bayrak altında akına ve şehadete sevk edilebilmelerinin düşünülmesinin bile çok zor olduğu ifade edilmektedir.³⁷

Başlıca Anlam Kümeleri

Mitolojik olarak olumsuz varlıklarda kullanım: Türk mitolojisindeki *kara ruhlar* meselesi, bu rengin olumsuz kullanımının en belirgin örneklerinden birisidir. Altay inançlarında *tös* denilen ruhlara rastlanmaktaydı. Bunlar *aru* (temiz, arı) ve *kara* (habis) olmak üzere iki kategoride değerlendiriliyorlardı. Yer altı Tanrısı *Erlık* de bu *kara tös* grubunda yer almaktaydı. O, büyük kara ruh idi. Kara çamurdan yapılmış sarayında oturuyordu. Hatta kızları da ‘dokuzu eşit karalar’ olarak adlandırılıyordu.³⁸ Kuzey Asya Türk mitolojisinde gökyüzünde yaşadığına inanılan Şamanlar için *Kara Demirciler* ifadesi buna bir örnek oluşturmaktadır. Bu, demiri gökten yere indirip, insanlara öğrettiğine

³⁴ A.g.e., VI, s.383.

³⁵ Ögel, a.g.e.,VI, s.385.

³⁶ Genç, a.g.e., s. 46.

³⁷ Ögel, a.g.e.,VI, s.429.

³⁸ Abdülkadir Karahan’dan nakleden Genç, a.g.e., s.47.

inanılan *Ak Demircilerin* karşısı idi. Kara Demirciler, kötü ruhların temsilcileri idiler.³⁹

Bir başka örnek, *albastı* inancının bir türü ile ilgilidir. Kazak-Kırgız Türk kültür çevresinde biri kara, öteki sarı olmak üzere iki tür *albastıya* inanılıyordu. Bu kara olanı, ciddi ve ağırbaşlı olarak kabul ediliyordu. Bu paralelde Şamanî inançlara sahip Türklerin bu *karabastıdan* korunmak üzere *kara baksıyı*⁴⁰ çağırdıklarını öğreniyoruz.⁴¹

Ancak dini kültürde her zaman olumsuz kullanım söz konusu olmayabilmektedir. İstisnaî olan bu durumun bir örneği, Türk Alevi kültürüne siyahın Fatıma'yı temsil etmesidir. Beyaz da Muhammed'i temsil ediyordu.⁴²

Kâfirlik alameti/Keşiş Elbisesi: Türklerin siyah elbise giydikleri bazı durumların olduğu naklediliyorsa da 'Kara Donlu' tabirinin, bu renkteki kıyafetin Türk zihninde uyandırdığı olumsuz çağrışımı ifade ettiği görülmektedir. Türkler keşişlere *kara donlu* diyorlardı. Dede Korkut'ta keşişlerden *kara donlu dervişler* olarak söz edilmektedir. Yine Dede Korkut'ta bu paralelde bir tabir, *kara donlu kâfir* deyişidir. Buradan çıkartılabilecek bir sonuç, bu kara kıyafetin öteden beri Türklere ters gelmiş olduğudur. Yukarıdaki olumsuz nitelikli anıslarda Hıristiyanların din ve duygu ayrılıkları ya da onların küçük ve kötü görülmelerinin söz konusu olduğu görülmektedir.⁴³ Nitekim *kara donlu azgın kâfir*, *kara arpa ekmekli*, *kara domuz damlı* ya da *kara dinli* gibi kullanımlar bu konuda herhangi bir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Üstelik bu *kara donlunun* zıddı olarak *ağ donlu* ifadesi de bulunmaktadır.

Dede Korkut'taki *kara tonguz damı*, yani kara domuz evinin, daha çok kâfirlerin evleri için söylendiği belirtilmektedir. Buna karşılık Oğuzların keçe evlerinin temiz ve aydınlık oldukları bildirilmektedir.⁴⁴ Yine *kara tonguz* deyiminin kendisi de Türklerin kâfir olarak gördükleri topluluklar karşısında aldıkları tutumları yansıtır gözükmektedir. Türklerin bütün tarih boyunca domuzdan nefret ettikleri söylenmiştir. Dede Korkut Oğuzlarının,

³⁹ Ögel, a.g.e.,VI, s.437.

⁴⁰ *Baksa* ya da *baksı* olarak da geçen bu terim, kâhin şamanlar için kullanılmakta idi.

⁴¹ Abdülkadir Karahan'dan naklen Genç, a.g.e., s.47.

⁴² Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, ([İstanbul]: Berfin Yayınları, 1995), s.542.

⁴³ Ögel, a.g.e.,VI, s.433 vd.

⁴⁴ A.g.e.,VI, s.441.

kâfirlerin domuzlarından huylandıkları, *kara domuz yahnili kâfir* deyişi ile bunların yaşayış tarzlarını kendilerinininkilerden ayırdıkları bildirilmektedir.⁴⁵

Geceyi akla getirmesi: Kara rengin Türk kültüründe kuzeyi simgelemesi, çeşitli kültürlerde kuzeyin, karanlıklar ülkesi olduğu şeklinde anlayışlara sahip oldukları gerçeğinden hareketle, karanın aynı zamanda kuvvetli bir şekilde karanlığı ifade etmesi durumunu doğurmuştur. Müslümanlardaki *diyari zulmet* tabiri bu kültürlerarası eş telakkinin bir örneğini oluşturmaktadır.⁴⁶

Nitekim *kara gece*, *kara tün* ifadeleri Türk kültürünün dil alanındaki yönelimlerini gayet açık bir şekilde yansıtmaktadır. Gecenin bir doğa hali olarak dünyayı bürüyüp, insanları sükûnet ve geçici ölüme hazırlıyor olarak algılanması, karanlığın ve onun simgeleyen kara rengin aynı zamanda bir ölüm ve matem rengi olarak belirmesini de akla getirmektedir.⁴⁷ Burada, ölüm ötesi inançlarıyla yakından bağlantılı dini kültürlerde siyah rengin baskınlığı şeklindeki evrensel yönelim akla gelmektedir.

Uğursuzluk: Türk kültür yapıtlarında kara, uğursuzluk durumlarını ifade etmek için kullanılan bir araç olmuştur. Sözelimi Dede Korkut hikâyelerinde rüyada karanın görülmesi, kara renkli deveden söz edilmesi hep bu rengin kötü haber, kötülük ve yıkım ifade ettiğini düşündürmektedir.⁴⁸

Yas rengi: Kara'nın Türk kültüründe ifade ettiği anlamlardan biri de yas olmuştur. *Ağ çıkarıp kara giyme*, bir yasa girme deyiimi olarak Dede Korkut'ta yer almaktadır. Yine aynı şekilde *kara giyip gök sarındılar* ifadesine rastlanmaktadır.

Bu arada mezarlara yas bayraklarının bağlanması şeklindeki âdet de yaygınlık göstermektedir. Bu, yatırlara bez bağlanması şeklinde gözlemlenen meşhur Türk âdetinin kökeninde, bu uygulamanın bulunabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan ölü evine de bu yolda bayrak asıldığı belirtilmektedir. Bunu destekleyen bir husus, yine Dede Korkut'ta geçen *karalı göklü otağ* tabiridir.⁴⁹ Yine yas durumunu ifade etmek üzere *kara*

⁴⁵ A.g.e.,VI, s.446.

⁴⁶ Genç, a.g.e., ss.47-48.

⁴⁷ Hey'et, a.g.m., ss.55-57.

⁴⁸ Bkz. Seyfi Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler*, s.28.

⁴⁹ Ögel, a.g.e.,VI, s.434.

şiven sözcüğü kullanılmaktadır.⁵⁰ Alevi kültüründe kadınların alınlarındaki *kara çeki* de aynı durumu ifade etmektedir.⁵¹

İnsanların karakter ve ahlaklarında görülen olumsuzlukların gösterilmesinde kara: Türkçedeki *kara ruhlu, içi kara, gönlü kararmış, gözü kararmış* gibi ifadeler, insanın karakter ve hissiyatındaki olumsuz durumları dillendirmek üzere kullanılmaktadır. Bu şekilde, doğruluk yolunda olmayan, kötü amel olarak adlandırılan işlerin kara ile tanıtıldığı görülmektedir. Kutadgu Bilig'deki bir ifadede kara kılıklı kişilerden bahsedilmektedir. Bunlar, iş ve davranışları kara olan kimselerdir.⁵² Türkçede kara, ruh ve öz karalığı olarak da geçmektedir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig'deki 'kara kılma özünü' ifadesine işaret edilebilir.⁵³

Diğer yandan Türkler tarafından çok önem verildiği görülen namus konusunda da kara, namus ihlali için kullanılmıştır. Gerek İslam öncesi dönemde, gerekse İslam'dan sonra Türklerde zina çok kötü bir hareket olarak görülmüştür. O kadar ki bu fiilin cezası, çoğu zaman ölümdür. Kutadgu Bilig'de 'zina kılma fâsık, atanma kara'⁵⁴ sözü, bunu açıkça göstermektedir. Çünkü *kara atanma* sözü hem ahlaksızlığı, hem de günahı ifade ediyordu.⁵⁵

Kara, ahlak dışı ve haram olarak görülen diğer bir takım durumları ifade etmek için de kullanılıyordu. Türklerde temizliğin büyük bir vurguya sahip oldukları bilinmektedir. Nitekim Kutadgu Bilig'deki 'Haram yiyenin gönlü, kara kir tuttu'⁵⁶ sözü bunu ortaya koymaktadır. Yine 'ruhu kara' 'gönlü kara' deyimleri de hatırlanmalıdır.⁵⁷

Diğer olumsuz durumları ifade etme biçimi olarak kara: Vergi vermeye, büyük devlet içinde yaşamaya alışkın olmayan Altay Türkleri, vergiyi *kara alman* olarak adlandırıyorlardı. Bunun Osmanlı tarihinde de

⁵⁰ A.g.e., VI, s.439.

⁵¹ Birdoğan, a.g.e., s.542

⁵² Ögel, a.g.e.,VI, ss.437-438.

⁵³ A.g.e.,VI, s.438.

⁵⁴ Krş. Yusuf Has Hacıp, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000), no.1334.

⁵⁵ Ögel, a.g.e.,VI, s.439.

⁵⁶ *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, no.6457.

⁵⁷ Ögel, a.g.e.,VI, s.439.

benzer tezahürleri olduğu bildirilmektedir.⁵⁸ Bir başka yakın örnek kara borsa sözüdür.⁵⁹

Kara ismi bir takım hastalıkları ifade etmek için de kullanılmıştır. Sözelimi karahumma şeklinde adlandırılan hastalık buna bir örnek olarak gösterilebilir.⁶⁰ Burada ise Batı tarihindeki kara veba ifadesi akla gelmektedir.

Toplumda alt tabakaların/kategorilerin tasviri olarak kara: Türk kültüründeki kara rengi ile ilgili bir takım kullanımlar, onun toplum içerisindeki bir takım kategorilerin ya da bir kısım tabakanın alemi olarak kullanıldığını göstermektedir. Sözelimi *kara cahil* kullanımının buna yakın bir anlamına işaret edilmektedir. Bu tabir yol, nezaket ve tedbir bilmez kimseler için kullanılmaktaydı. Yine daha önceki dönemlerde Çingeneler için kullanılan *karacı* ifadesine rastlanmaktadır. Bunlar devlet düzeni ve töre tanımayan topluluklar olarak görülüyorlardı.

Bu husus, Türklerdeki bey-halk şeklinde tezahür bir yöneten-yönetilen ikiliği ile yakından bağlantılı olarak görülmektedir. Türkler arasında özellikle batıda rastlanan türden sınıflaşma hadiselerinin olmadığı ifade edilmekle birlikte, her toplum gibi Türk toplumunda da belli bir tabakalaşma bulunmasının kaçınılmaz olduğu, yukarıda sözü geçen ikiliğin de bunu ortaya koyduğu kabul edilmektedir.⁶¹ Diğer taraftan köle sınıfını ifade etmek için kullanılan kelimelerde de kara rengin yer aldığı görülmektedir: *Karakul*, *karavaş* ya da *karabaş*.⁶²

Kara ve ak renklerinin Türk tarihinde yöneten-yönetilen ayrımını simgelemesi: Toplum yapıları içerisindeki farklılaşma ve hiyerarşik yapılanma durumları ile renk dağılımları arasında yakın bir bağ bulunagelmıştır. Hiyerarşik konumları ya da manevî tutum ve değerleri ifade etmek üzere rahip kıyafetlerinde kullanılan renkler bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadırlar. Genelde bu konudaki en zengin örneklerden biri, Katolik kilisesi tarafından sunulmaktadır. Kürsüdeki yetkili kişinin giyinmiş olduğu rahip kıyafetindeki renk kullanımı, Hıristiyan ayin yılının bir parçası olan özel bir simgebilgisine (*symbology*) götürmektedir. Kobalt mavisinin

⁵⁸ A.g.e.,VI, s.437.

⁵⁹ A.g.e.,VI, s.438.

⁶⁰ A.g.e.,VI, s.437.

⁶¹ Ögel, a.g.e.,VI, ss.434-435.

⁶² Genç, a.g.e., s.47.

karanlık ve kötülüğü, kırmızının gökleri ve melekleri simgelemesinin yanı sıra yeryüzündeki din adamı hiyerarşisi, masumluluğu, saflığı ve şehitliği sembolize eden beyaz kıyafetli rahiplerden ilahilik ve imparatorluk otoritesini ifade eden emperyal mor kıyafetli kardinale dek uzanıyordu.⁶³

Türk toplum yapılarında gözlenen yüksek ve aşağı kültür ayrımı, bu konuda benzer nitelikler taşımaktadır. Bu ikiliği Osmanlı toplum yapısı bakımından Şerif Mardin kısmen betimlemiştir. Mardin, bu ayrımı Robert Redfield'ın alçak (*little*) ve yüksek (*great*) kültür ayrımına göndermede bulunarak yapmaktadır. Mardin'e göre bu ikili ayrımın Osmanlı yapısındaki karşılığı, taşra ile saray kültürleri arasındaki ayrılık idi. Ömür boyu savaş ve yönetimle meşgul olma, vergi muafiyeti, Farsça ve Arapça kelimelerle yüklü bir dil kullanma ve ortodoks İslam, Osmanlı yüksek kültürünün tezahürlerini oluşturuyordu. Buna karşılık, halk Türkçesinin konuşulması, tarım ve alışveriş, vergiler altında ezilme, ilkel teknolojiden yararlanma ve heterodoks İslam, köylü yığınlarının, özellikle de Türkmen aşiretlerinin, yani alçak kültür dairesinin özellikleriydi.⁶⁴

Türk kültür ve siyasi tarihindeki renk sembolizminin incelenmesi, bu ikiliğin yeni olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, devletin başında bulunan kişiyle diğer üst düzey yöneticileri temsil eden renk beyaz idi ve bu aynı zamanda hâkimiyet sembolü idi. Bunun Şamanlıktaki *Ülgen* inancından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.⁶⁵

Türkçe'de kara sözcüğü ise bir takım metinlerde 'halk' karşılığı olarak geçmektedir. Sözcüğün zıt kısmında ise *beğ* (bey) yer almaktadır. Dolayısıyla *Beğlerin karası*, beye bağlı olan halkı ifade etmektedir.⁶⁶ Nitekim *ak kemik*, *kara kemik* şeklinde, idare edilenlerle edenleri birbirinden ayıran kullanımlara yönelik gelenek bu paraleldedir. *Ak kemik* deyiminin beyler zümresi, *kara kemik* deyiminin ise halk anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Bunlardan halk kitlesini ifade eden 'kara kemik' (*kara-kamık*) sözü, Göktürk yazıtlarında geçmektedir. Saygıyla anıldığı ve devletin

⁶³ Bkz. Bussagli, *Colors*.

⁶⁴ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), s.95 vd. Buradaki "alçak" ve "yüksek" şeklindeki Türkçeleştirmelerin, ahlaki çağrışımlar yerine, dönemin 'çevre' kültürüne bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁶⁵ Genç, a.g.e., s.9.

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982), ss.194-195.

kuruluşuna önyak olduğunun vurgulandığı belirtilse de⁶⁷ bunun keskin bir yönetsel ayrılık olduğu açıktır.

Yine *kara budun*, yani kara halk kullanımını da bunu ortaya koymaktadır. Zıddı olarak *ak budun* gibi bir deyim belgelerde geçmese bile, bu şekilde adlandırılan tabakanın devlet yıkıldığı zaman ‘devletim hani, hakanım hani’ diyerek harekete geçtiği belirtilmektedir. Bu, her iki taraf için mevcut tabakalaşma yönünde yükümlülükler getiren bir ayrım idi. Bir taraftan âsî olanların Tanrı tarafından cezalandırılacağına, diğer taraftan da halka hizmet etmeyen hakanların yine Tanrı tarafından bu mevkilerinden alınacaklarına inanılıyordu.

Türk kültüründe bu yöndeki kullanımların şöyle bir süreç içerisinde geliştiği görülmektedir: Göktürk yazıtlarında aslında hem *kara budun*, hem de *kara kamık* ifadeleri geçmektedir. Bu inanişin daha sonra Kutadgu Bilig’de de devam ettiği, ancak Çingiz Han devleti ile bu tabakalaşmanın halk ve devlet içerisinde kendisini gösterdiği ifade edilmiştir. Bu son safhada *ak süyek*, *kara süyek*; yani ak kemik, kara kemik tabakalaşması ortaya çıkmış oluyordu. Bu da Çingiz Han devletinin, daha doğrusu imparatorluğunun çok geniş bir alana yayılması ve Moğol aristokrasisinin sayıca çok az olup halk ile aralarında kan bağlarının bulunmamasıyla bağlantılı görülmektedir. Benzer bir örnek olarak Osmanlı imparatorluğu verilebilir.⁶⁸

Buna paralel bir kullanım, Kutadgu Bilig’de geçen *kara kul* deyişidir. Bir devlet idaresi kitabı olan Kutadgu Bilig, bir taraftan beylerin çok okumuş, adalet ve erdem sahibi olmak üzere donatılmış kimseler olduklarına, diğer taraftan ise halkın ‘kara cahil’ olduğuna, beyin yardım ve yol göstermesine muhtaç olduğuna ilişkin ifadeler içermektedir. Kutadgu Bilig’deki özlü ifade şudur: ‘Kara kul, karası olur, bey ise beyazı; karalı beyazlı ayrıntılı görün!’⁶⁹

Türklerden Moğollara geçip, Cengiz Han devletinde de devam eden ‘beyaz at’ olayı da ordu içerisindeki rütbelileri sıradan askerlerden ayırmada kullanılan bir durumdur. Alp Arslan’dan Balak Gazi’ye varıncaya kadar, Anadolu’da da bu geleneğin devam ettirildiği görülmektedir. Fatih’in denize

⁶⁷ Ögel, a.g.e., VI, s.381; Genç, a.g.e., s.9.

⁶⁸ A.g.e., VI, s.435-436.

⁶⁹ Krş. *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, no.2080; Ögel, a.g.e., VI, s.436.

sürdüğü atın beyaz renkli olarak tasviri de çarpıcı bir örnek olarak hatırlanmaktadır.⁷⁰

Diğer taraftan Dede Korkut'taki *ak otağ*, *kızıl otağ* ve *kara otağ* sınıflandırması, Türk kültüründeki sosyal kategori yaklaşımlarını açığa vurucu niteliktedir.⁷¹ Geleneksel Türk anlayışında çocuk sahibi olma, özellikle de erkek çocuk sahibi olma, toplumda itibar sağlayıcı niteliğiyle bir statü pekiştiricisidir. Erkek çocuğu olanlar, bu itibar işinde en ön planda kabul edilip ak otağa kabul edilirlerken, kız çocuğu olanlar da belli bir itibar sahibi olarak kızıl otağa davet edilmektedirler. Çocuğu olmayanlara ise bu itibar ögesinden yoksun olarak üçüncü sınıflık ifade eden, aynı zamanda bunu kuvvetle vurgulayan kara otağ kalmaktadır.⁷²

Renk karşıtlığının (ak-kara) bir mesafe yaratma işlevini yerine getirmek üzere kullanılması: Türk kültüründeki bir takım ifadeler, akın sabit durduğunu, ama buna karşılık karanın akı aradığını, bulaşma niteliği taşıdığını vurgulayan bir nitelik taşımaktadırlar. Bunun için karadan uzak durulması söylenir. Kutadgu Bilig'de 'Ey aslı ak (*ürüng*) olan kişi, karaya yakın olma' denmektedir. Bu, günümüzde en yaygın kullanımlardan olan 'üzüm üzüme baka baka kararır' ifadesini hatıra getirmektedir. Türk kültüründe ak ile karanın ayrılığı, doğru ile eğrininkine denk biçimlerde kullanılmıştır. Bu karşıtlığın belirlediği bir başka alan da yönetenlerle yönetilenler ayrılığıdır.⁷³

TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ AK-KARA AYRILIĞININ MODERN TÜRK TOPLUM YAPISINDAKİ YENİ ÖRNEKLERİ

Türk modernleşmesi, sahip bulunduğu değişik yönler itibarıyla halen değerlendirilip, çözümlenmeye çalışılan, kendisine özgü bir süreç oluşturmaktadır. Bu konudaki en dikkat çekici argümanlardan biri, Türk modernleşmesi için geçerli olduğu ileri sürülen 'zayıf tarihsellik' tezi olmuştur.⁷⁴ Bu argümanın içerimleri farklı değerlendirmelere açık olabilirse de Türk modernleşmesinin, Batılı örneklerinden oldukça farklı yönlere sahip

⁷⁰ Genç, a.g.e, s.9.

⁷¹ Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000), s.1 vd.

⁷² Bu konuda ayrıca bkz. Karabaş, a.g.e., ss.44-45.

⁷³ Ögel; a.g.e.,VI, s.381 ve 449.

⁷⁴ Bu konuda bkz. Göle, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji (Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere)*, çev. Eli Levi, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1986), s.10 vd.

olduğu açıktır. Sonuçta Türk modernliğinde “yerel ve içsel bir süreç olarak” ortaya çıkmadığı bir durumun varlığı söz konusudur. Bunun, bu çalışmanın konusuyla ilgisi, yerel durumdan evrilmeyen ve bununla bağlantılı olarak Batılı modernliği içselleştirilmesi konusunda sorunlarla karşılaşan bir toplumsal ortamda, özellikle seçkin kesimlerin, savundukları Batıcı modernleşme ve ilerleme çabalarında oluşturdukları söylem tarzı içerisinde renk simgeselliğinin de dikkat çekici bir şekilde yer alıyor olduğu gözleminde hareketle kurulmaktadır. Dolayısıyla, modern dönem kültürel ve söylemsel örneklerinde ortaya çıkan bu tür simgeselliklerin, geçmişteki kültürel selefleri ile karşılaştırılabilir hale gelmesi önem kazanmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Batıdaki kendiliğindenliğin ve toplum içinden gelişin karşısında, Türkiye’deki durum ‘yukarıdan inme’ özelliğiyle, modern dönemin koşullarına uygun olarak kendi yeni sınıflarını yaratamamış olmasıyla karakterize edilmektedir. Bu ise onun hala geleneksel toplum kesimleri ve algılayışları ile ilgili sorunlarını çözümlenememiş olmasının ardında yatan başlıca nedenlerden birini oluşturmaktadır.

Türk aydınlanmasının öteden beri temel bir hedefi, Türkiye’nin modern bir ülke haline gelmesi için, önündeki engelleri bertaraf etmek olmuştur. Bu engellerin başında da geleneksel düşünce tarzları ve bütünüyle geleneksel kültür gelmektedir. Yalnız Niyazi Berkes’in de ifade ettiği üzere⁷⁵ değişme koşulları ile karşı karşıya gelen geleneğin, bu durumdan kurtulabilmek için dinî kılıklara bürünmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu da Türk aydınlanma hareketinin hedefinin din ve dinî simgeler olması sonucunu doğurmuştur.

Bu mücadele, açık siyasi söylemlerin yanı sıra bir takım simgesel araçlar yoluyla da yürütülmüştür ve yürütülmeye de devam etmektedir.⁷⁶ Modernleşme sürecinde ortaya çıkan söylem ve ürünlere bakıldığında bu mücadelenin bir boyutunun da renk simgeçiliği olduğu göze çarpmaktadır.

Bu simgesel araçsallık, kendiliğinden beliren veya yeni bir durum olmaktan çok, ait olunan kültürün kadim zamanlardan çağdaş döneme uzanan süreç içerisinde şekillenmiş bir birikiminin yeniden üretimi olarak ortaya çıkmış bir olay olarak görünmektedir. Bu bakımdan geleneksellik

⁷⁵ Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, tsz.)

⁷⁶ Bu simgesel mücadelenin bir yönü, iki taraflı olarak kadın ve örtünme ilişkisi bakımından Nilüfer Göle tarafından ele alınmıştır: *Modern Mahrem*, (İstanbul: Metis Yay., 1993).

özdeşleştirilen din ve dinî öğelerle, ulaşılmaya çalışılan hedefler arasındaki aykırılığın, ak ve kara halinde sunulmaları söz konusudur. Özellikle, günümüzde dinle ilgili kullanımlar, karaya ilişkin Türk renk tarihinden büyük ölçüde yararlanmak durumundadır.

Bunu mümkün kılan bir durum, karanın ya da artık Türkçe'deki yaygın kullanımıyla siyah rengin, din ile ilgili konularda sahip olduğu baskın karakterdir. Türk tarihi içerisinde önemli bir yer tutan İslam'ın ifadesinde, siyah renkle ilgili durumlara çok sık rastlanmaktadır. İslam'ın en büyük sembollerinden biri olan Kabe'nin örtüsü siyahtır. Peygamber'in siyah bir sarık kullandığından, siyah renkte sancakla ilgili tasarruflarından söz edilmektedir. Kur'an'da 'siyah zeytin'e yemin edilmektedir. İslam'ın siyasî temsilcisi olarak görülen Abbasîler siyah renkli bayrak kullanmışlardır.⁷⁷ Diğer taraftan Aydınlanma ile ilgili söylemlerde dolaylı da olsa, beyaz ya da ak rengin sembolleştirildiğinden söz edilebilir. Asıl vurgu kara üzerinde olmakla beraber, ak renk ile ilgili olarak görülebilecek sözcük takımları da bir tezat halinde ve yönelinmesi gereken bir olumlama olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Aydınlığın geceye karşı gündüzü, dolayısıyla ışığı, parlaklığı, beyazı, saflığı ve açıklığı çağrıştırması söz konusudur. Bunlar diğer zıt kutbun karanlığı, belirsizliği, korkuyu, kötülüğü, ölümü çağrıştırmasıyla ilişkilidir.

Bu bakımdan dinî belirtilerin kara renk eşliğindeki sunumları veya etiketlenmeleri, her iki bakımdan bir simgesel aracın elde edilmesinde yardımcı olmaktadır. Bir taraftan modernliğe karşı temel bir güç olarak görülen dine ait belirtilerin kara aracılığıyla olumsuzlanması, bu arada bazen doğrudan çoğu zaman da dolaylı olarak, aydınlanmanın aklık ile özdeşleştirilmesi olayı gözlemlenebilmektedir.

Din ile ilgili konularda karanın sürekli olarak öne çıkarılmasını mümkün kılan tarihi birikim ve çağdaş vurguyla ilgili örnekler büyük bir toplam oluşturmaktadır. Sözgelimi, örtünmenin dayandığı simgeselliğin olumsuz anlamda vurgulanmasında *kara çarşaf* tabiri en başta gelen örneklerden biridir. Bu tabirin bir özel kıyafet türünün sahip olduğu rengin basitçe dile getirilmesinin ya da çarşafın kendisinin olumsuzlanmasının ötesinde derin

⁷⁷ İslam kültür tarihi ile siyah renk arasındaki ilişkilere dair örnekler için bkz. Necmettin Şahinler, *Siyah ve Yeşil, Kur'an'da Renk Sembolizmi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999).

anlamları bulunabilir. Bunu düşündürten şey, Türk renk kültür tarihindeki karakteristiklerin ortaya çıkardığı çerçevelerdir.

Karafatma şeklinde başka bir simgeleştirme, aynı tutumun yeni boyutlarla kuvvetlendirilmesi konusunda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Burada olumsuzluğun, kötülüğün, uğursuzluğun, ölümün, yasın, yabancılığın üzerine bir de iğrençlik boyutu eklenmiş olmaktadır.

Yine ikiliği ve zıtlığı kuvvetle vurgulama kapasitesindeki bir başka kullanım örneği, ‘kara cahil’ ya da ‘kara cehalet’ deyimlerinde belirmektedir. Aydınlanma, tüm bir toplumun toptan bilgilendirilmesi yolunda iken, bunun dışında kalan kesimlerin bu yolla ifadelendirilmesi simgesel bir araç temini durumu oluşturmaktadır.

Kara ses ise din adına aydınlanmacı düşünce ve sistemin karşısına çıkıp onun siyasî bütünlüğüne kasteden gelenekselci bir siyasî figüre yapılan göndermelerde sıkça rastlanan bir nitelemeyi oluşturmaktadır. Bu kişinin oğlundan da ‘küçük kara ses’ olarak söz edilmektedir. Bu nitelendirme sadece günlük gazete manşetleriyle sınırlı olmayıp, akademik çevrelerin kimi yazılarında da geçmektedir. Kısacası çağdaş Türk jargonunda bu niteleme, karakteristik bir ‘mürtecî’ tipin alemi haline gelmiştir.⁷⁸

Bütün bu örnekler; mürtecî/aydın, cehalet/bilgi, çarşaf/çağdaş giyim, karanlık/aydınlık, gericilik/ilericilik, gelenek/modernleşme zıt çiftlerinin dile getirilmesinde Türk kültürünün ak/kara aykırılığına dair mirasınin sunduğu imkânları ortaya koyar gözükmektedir. Bu bakımdan, söz konusu karşıtlık, kendisini aklın, ilerlemenin, değişimin, aydınlanmanın, çağdaşlığın temsilcisi (ve hatta tek sahibi), karşıtlarını da karanlığın, gericiliğin, değişim karşıtlığının, akıl ve bilim düşmanlığının savunucuları olarak gören bir söylem tarzının, bu karşıtlığın sunduğu dil ve iletişim imkânlarından azamî ölçüde yararlandığı, rahatlıkla söylenebilecek bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü Türk renk dilinin tarih içerisindeki sürekliliğini ortaya koyan çok sayıda örneğin var olduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken şey, bu simgeselliklerin modern dönemdeki özgün gelişmeler

⁷⁸ Doğal olarak “ak” simgeselliğinin sadece aydınlanma çizgisindeki toplumsal kesitler tarafından kullanıldığı söylenemez. Nitekim dinî kesimlerin de kendilerini ifade ederken bu tür olumlayıcı araçlara başvurmaları gözlenen bir durumdur. Sözelimi muhafazakâr ve dolayısıyla dinî kimliğe sahip bir oluşum olarak görülen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kısaca Ak Parti olarak kullanılıyor olması da bunun son ve yaygın bir örneğini temsil etmektedir. Bununla birlikte bu yazının, bütününde bir zıtlığın kültürel sürekliliğini daha çok vurguladığı düşünüldüğünden, ilk çizgi üzerindeki örneklerle yönelik göndermelerle yetinilmiştir.

olmalarından çok, bunların kültürel bir özgeçmişe dayanarak yeniden üretilebilmekte olduklarıdır.

KAYNAKÇA

- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, tsz.
- Birdoğan, Nejat, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, [İstanbul]: Berfin Yayınları, 1995.
- Bussaglı, Mario, “Colors,” *The Encyclopedia Of Religion*, Mcmillan Pub. Company, 1987.
- Ekrem, Nuraniye, “Hunlar’da Renk Ve Yön Bilgisi,” Sadık Tural, Elmas Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler. Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (Ankara, 19-21 Mart 1996)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, ss.85-94.
- Genç, Reşat, “Türk Düşüncesi, Davranışı Ve Hayatında Renkler Ve Sarı, Kırmızı, Yeşil,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss.41-48.
- , *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler Ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1999.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dede Korkut Hikayeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- Göle, Nilüfer, *Modernistler Ve İdeoloji (Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere)*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1986.
- Hey’et, Cevad, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss.55-61.
- Kadaşeva, Karlıgaş, “Kazak Medeniyetindeki Semboller,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss. 95-97.
- Kafalı, Mustafa, “Türk Kültüründe Renkler,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss. 49-54.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- “Kara,” maddesi, *Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Karabaş, Seyfi, *Dede Korkut’ta Renkler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- , “Çalikuşunun Yazınsal Ve Budunbilimsel Bir İncelemesi,” *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, Ankara, 1979, ss.119-163.
- Mardin, Şerif, *Din Ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.
- Nerimanoglu, Kamil Veli, “Türk Dünya Bakışında Reng,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss. 63-73.
- Nurmemmet, Annagulu, “Türkmenlerde Renk Dünyası Ve Nevruz,” S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz Ve Renkler*, Ankara: Atatürk K. M. Yayını, 1996, ss. 75-83.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.
- , *Türk Kültür Tarihine Giriş, I-IX*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- , *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Şahinler, Necmettin, *Siyah Ve Yeşil, Kur’an’da Renk Sembolizmi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.